3. A magyar művelődés tere.

A honfoglalók kultúrája és a kereszténység felvétele.

Azok *a magyar csapatok,* amelyek Krisztus után a 900-as évek elején beszáguldozzák és rémületbe ejtik Európa népeit, *nem* olyan *műveletlen barbárok,* mint ahogy egyes megrémült krónikások — inkább hírük nyomán, mint személyes tapasztalatok alapján — leírják őket. Nyelvük, viseletük, szokásaik idegenek Európában s az a szellemi és kulturális vagyonállomány, amit magukkal hoznak, szintén idegen, ezért a már megtelepedett európai népek számára érthetetlen.

A gazdasági műveltségen, amely a pásztor-, halász- és vadászélet titkai mellett a földművelés, szőlőművelés ismereteit is magába foglalta, az ősmagyarok különleges szellemi kultúrát is hoznak magukkal Ázsiából. Dalokat, mondákat, ősi pásztor írásmódot (szkita rovásírás) s a dísztárgyak, ékszerek készítése terén ipari tehetséget és ízlést. *A feltárt magyar pogány sírok bőven tartalmazzák* ennek *a műveltségnek bizonyítékait.*

A Kárpát-medencében való honfoglalás után a magyarság csak a Kárpátok keleti kapuin át érintkezik azzal a területtel, ahonnan ősi kultúráját hozta. De éppen e terület felől fenyegeti az első időkben a legtöbb veszedelem a magyarságot és Magyarországot. Az utána tóduló besenyő, kún, tatár népek elsöpréssel fenyegetik; neki minden eszközzel védekeznie kell ellenük. Viszont mindenfelé, amerre hátát megvethetné, idegen népeket, idegen kultúrákat talál. A X. század végén a végleges megtelepedés és állammá szervezkedés idején döntenie kell, hogy vagy beleilleszkedik az európai kultúrközösségbe és felveszi a küzdelmet azokkal szemben, akik nyomába tódultak, vagy idegen s ellenség marad Európában, ami alighanem a két tűz közötti felmorzsolódását jelentette volna. *A magyarság az európai kultúra átvétele s az európai életközösségbe való beilleszkedés mellett döntött.* Ez a történelmi döntés, amely politikai térre éppúgy kihatott, mint kulturális térre, Szent István országlásának korában, a XI. század első felében következik be.

Az európai kultúra Magyarországon a kereszténység képében jelentkezik. Papok, hittérítők azok, akik ennek magvait a magyarság között széthintik. Papok jönnek Németországból, Csehországból, Itáliából, Franciaországból és magukkal hozzák Európa különböző tájainak nyelvét, ízlését, anyagi és szellemi kultúráját. Az átalakulás hihetetlenül gyors. Alig száz év alatt a magyarság nemcsak külső formákban, de lélekben is átveszi a kereszténységet. Róma magyar királyokat avat szentté s az országban egyre-másra épülnek a pompás templomok, kolostorok s alakulnak nagy fejedelmi ajándékbirtokokon a püspökségek. A kolostorokban könyvtárak gyűlnek (a pannonhalmi apátnak 1090-ben 80 könyve van) és megindul a magyarországi legendairodalom, mely a kor színvonalán áll.

A kereszténység és a nyugateurópai kultúra gyors átvétele nem jelentette az ősi magyar kultúrának teljes kiveszését. Az őshazával jellegre rokon magyar földön folytatott ősi életmód az anyagi kultúrával együtt megtartója volt az ősi szellemi műveltség jelentős részének. A pásztoréletmódban s a halászoknál maradnak meg leginkább az ősi foglalkozással együtt az ősi eszközök, ősi tapasztalatok, szabályok, dalok és babonák. A földművelés erősebb átalakuláson megy át nyugateurópai hatásra, ott a hagyományokból is kevesebb marad meg

s nagyobb szerepük van a kolostoroknak, ahonnan magasabbrendű mezőgazdasági kultúra terjed.

Renaissance és reformáció.

A kereszténység után a „*renaissance*" Európának az a nagy szellemi mozgalma, mely Magyarországra is átterjed és olyan virágzást ér el, mely a Kárpát-medencét Európa leghaladottabb részei mellé állítja. A magyar politikai hatalomnak is virágkorát jelenti ez az időszak s a politikai hatalommal együtt jár a gazdasági és kulturális fejlődés. Az építészet és szobrászat ugyanúgy együtthalad az európai fejlődéssel, mint a szépirodalom és a tudományok művelése. A XIV. század közepéről való a Kolozsvári-testvérek híres prágai Szent György-szobra és a nagyváradi Szent László-szobor. 1367-ben, a bécsi egyetem alapításával egyidőben állítja fel Nagy Lajos királyunk a pécsi egyetemet. E század végén (1389) a közben megszűnt pécsi pótlására alapítja Zsigmond az óbudai egyetemet (kb. 30 évig állott fenn). 1467-ben Mátyás Pozsonyban állít fel egyetemet.

Magyar tanulókat nagyszámban találunk ekkor s már előbb is Európa minden nevesebb egyetemén, a német egyetemeken éppúgy, mint lengyel, olasz és francia főiskolákon. A püspökségek és kolostorok könyvtárai mellett híres a magyar királyok könyvtára, melyben az 1400-as évek elején már több mint száz kötetet őriznek. A renaissance-kultúra Mátyás király uralkodásának idejében éri el Magyarországon virágzásának tetőpontját (1458—1490). A király Corvina-könyvtárában 30 deák másolja és díszíti a kódexeket, melyeknek száma 500 körül mozog és a vatikáni és cesenai könyvtárak után abban a korban Európa leggazdagabb könyvtára. A latinnyelvű kódexirodalom mellett a magyarnyelvű kódexirodalom is ebben az időben éli fénykorát. Az országban mindenfelé templomok, iskolák épülnek; a templomokat nagyszerű freskók, oltárképek, oltárok díszítik. A XV. század végéig több mint 150 magasabb iskoláról tudunk. Számuk a XVI. században rohamosan

növekedik. A magyar iparművészetnek és különösen az ötvösművészetnek nagyszerű emlékei maradtak fenn ebből a korból. A magyar egyházi zene, az egyházi énekek fejlődéséről is maradtak emlékek. A törvények és rendeletek rendszerbe gyűjtésével a jogtudomány is fejlődésnek indul. A XVI. század elejéről való Verbőczy Tripartituma, mely a magyar jogszabályoknak mindmáig ősforrása és a hagyományokból épülő magyar alkotmánynak első és legfontosabb összefoglalása maradt.

Európa következő nagy szellemi mozgalma, *a reformáció*, Magyarországon ismét igen termékeny talajra talált és mindjárt kezdetben nagy hatással volt a szellemi élet és fejlődés alakulására. Ezzel az új szellemi áramlattal egyidőben jelentkezett azonban az ország déli kapuinál az ozmán birodalom, mely a XVI. században kemény harcok után kiterjesztette hatalmát a Magyar-medence nagyobb részére. Mindaz a haladás, amely Európa nyugatán a reformáció és ellenreformáció mozgalmához fűződik, Magyarország török uralom alatt álló területén nem érvényesült s a megszállás alá nem került területeken sem tudott olyan gyümölcsöket hozni, mint ahol nem dúlt állandó harc és pusztítás. A reformáció eszméi Magyarország Felvidékén, de különösen Erdélyben gyorsan terjedtek el, sőt Erdély politikai vezetőiben harcos támogatókra is találtak. A vallásszabadságnak az erdélyi fejedelmek voltak a Habsburg-hatalommal szemben Közép-Európában legjelesebb védelmezői és bajvívói. A hitviták itt is mindenfelé megindították az irodalom fejlődését és Gutenberg első könyvei után hamarosan megjelentek az első nyomtatott könyvek Magyarországon és Erdélyben is. Hess András 1473-ban Budán kinyomtatja a Magyar Krónikát. Az erdélyi fejedelmek az iskoláztatásra is nagy gondot fordítottak. Igen sok iskolát alapítanak, és pedig nemcsak a magyar anyanyelvű lakosság képzésére, hanem a nem-magyar anyanyelvűek számára is. Ők fordíttatják le Erdélyben a románok szláv szövegű szent könyveit és bibliáját román nyelvre és vetik meg ezzel a román nyelv irodalmi

fejlődésének is alapját. Ezzel kelet és dél felé az európai műveltség terjesztői lesznek és kiemelik — nemcsak az erdélyi, hanem a Kárpátokon túli románokat is — szlávizmus hatásköréből.

Mindezideig Magyarországon *egyveretű művelődés* terjed. *A királyi udvar szabja meg az irányt* és a fejlődés ütemét s onnan gyűrűznek szét az ország különböző tájai felé az új eszmék, új formák. Vannak fogékonyabb vidékek s vannak eldugottabbak, nehezebben formálódók, de külön központ, külön fényforás nincs. Amíg *a román építő- és díszítőstílus* idejét éljük, ennek a szerkesztési módnak és ízlésnek termékeit megtaláljuk az országban mindenfelé templomokon, várakon, városkapukon, szobrokon, ugyanazokkal a sajátos magyar változatokkal és különlegességekkel (Esztergom, Ják, Zsámbék, Lébény, Gyulafehérvár stb.). *A gótika* is egyszerre terjed el az egész ország területén Kőszegtől a Szepességig és onnan Erdély délkeleti csücskéig, Győrtől Gyulafehérvárig és Pécstől Nagyváradig, Kolozsvárig és Kassáig. Ez a stílus is kap magyar ízt, mely megint általános bélyeg minden vidék alkotásain. A központ Buda. Innen sugárzik szét az építésre való ösztönzés és ízlés. Az építő és díszítő művészek vándorolnak az országban, műveik egymástól messzeeső területeken találhatók meg, ismerik egymást. Az ország különböző részei közt igen gyakori és szoros az érintkezés, erős az egymásrahatás. Ebből azonban nem születik egyformaság. Erdélyben, a Felvidéken és a Dunántúlon más arányokat kap a gót templom, más talán az építőanyag, más a talaj, amelyre épül s más az éghajlat, amivel szintén számolni kell. Nem a forma s nem az anyag tehát, hanem a lényeg az, ami közös. Legjobban észreveszi ezt a közös vonást különböző formák és színek között is az idegen. Seifrid Helbling, a hazánkat jól ismerő német költő, a XIII. század végén megénekli azt a csodálatos egyöntetűséget, amelyet Magyarországon öltözködés terén éppúgy, mint szokások terén talál az utazó, s amely az ő hazájában szokatlan, ismeretlen dolog. Az ízlés egyformasága, a gondolkodás és ítélet azonossága jellemzi szellemiekben Magyarországot. Nem egészen helyes az „azonosság" szó, mert nem arról van szó, hogy mindenki egyformán gondolkodik, beszél és dolgozik. Valahogy a jelleg azonos, helyesebben több, mint rokon. Az apró egyéni színekből összefüggő egyéni színösszhatás adódott. *Azt jelenti ez, hogy a Kárpát-medence egyetlen kultúra területe.*

A hatások keverednek. Jönnek mesterek német földről, jönnek Itáliából, Franciaországból és máshonnan is, idesugárzik Bizánc hatása a honfoglalás utáni első századokban, de a különböző hatások nem hódítják meg kizárólagosan egy-egy vidékét az országnak, hanem áthatják valamennyit. Nem fejlődnek itt különböző színezetű művelődési tájak vagy országrészek, hanem egyetlen összefüggő, különböző hatásokat sajátosan egybeolvasztó eredeti kultúrtáj. A hatások keverednek, a magyarság építőerejét és szépérzékét megtermékenyítik s ebből magyar művészet, magyar gondolkodás- és kifejezésmód születik. Ugyanolyan folyamat ez szellemi téren, mint ahogy a földrajzi térben a nyugateurópai óceáni, a keleteurópai pusztasági és a déli földközitengeri éghajlatból sajátságos magyar klima támad s mint ahogy a besenyőből, kúnból, jászból, itt talált gyér szláv népességből magyart formálnak a táj és az események. Magyart, mely nép vérségileg régtől fogva igen kevert s mégis határozottan, öntudatosan egy nép. *A magyar minőséget jelent szellemben, jellemben és fizikai teljesítőképességben.* Példát jelent, melyet — annak, aki haladni s kiváló lenni akar — követnie kell. A szlovák vidék meggazdagodott földesurainak a magyar várúr az eszményképe, a horvátból — ha harcolnia kell — magyar katona válik, a betelepedő német biztosítékokat, kiváltságokat kér a magyar királyoktól, hogy meg tudjon állni a saját lábán, fallal veszi körül magát s mindenkitől elzárkózik, hogy valameddig és valamennyire tartani tudja a maga népi egyéniségét. A magyar életforma vonzó és átalakító ereje nagy.

Török idők.

Ez a helyzet képe körülbelül a török időkig. Ettől kezdve azonban változik a kép. *A török hódoltság alá került területeken a magyar élettel és néppel együtt a magyar kultúra is pusztulásnak indul.* Falvak és városok százai, ezrei tünnek el a föld színéről s velük a magyar munka minden eredménye. Az Alföld kultúrálatlan vad tájjá fajul el, ahol csak bújdosók és robotoló szolgák vannak. Ugyanakkor az ország nyugati és északi része egyoldalú német befolyás alá került, mely kultúrális életére is rányomja egyszínűsítő bélyegét. Mihelyt pedig egyszínű és egyízű valami, már nem magyar. *Erdély őrzi ez időben a magyarságot.* E nagyszerű kis katlan csodálatos erőt tud összegyűjteni. Messzeszakadva a nyugati világtól, mégis egy kis darab Európa. Változatos, sokszínű, haladott világ. Szellemi ereje és életrevalósága megsokszorozza területi jelentőségét és népi erejét. Erdélyt ismerik és tisztelik Európában.

Az ország délkeleti sarkának, Erdélynek, bármily csodálatos utóvirágzása azonban nem takarhatja s nem pótolhatja *az ország egészének nagyfokú süllyedését.* Erdély virágzó kora is rövidre van szabva. Nem is lehet másként. E maroknyi kis földnek a körülötte dúló viharban, ahol Európa leghatalmasabbjai ostromolják egymást és pusztítják kétoldalról a kis magyar szigetet, előbb-utóbb el kell véreznie. Így is lett. Erdély a török idők vége felé éppoly elcsigázott, elnéptelenedett és sok tekintetben elvadult terület, mint Magyarország egyéb — a törökdúlás szomszédságába eső — részei.

A reformáció volt az az európai szellemi mozgalom, mely a törökkel együtt jelentkezett Magyarországon. A reformáció eszméi még felkavarják az egész területet, pezsgésbe hozzák mindenütt az életet, de e forradalom és a nyomában járó ellenhatások gyümölcsei már nem érnek be szabad magyar talajon, nem válnak olyan építő erőkké, mint nyugaton. Bármennyire termékeny talajra talált is a reformáció és ellenreformáció Magyarország törökök által meg nem hódított részén és Erdélyben, bármennyire hozzájárult az általános műveltség emeléséhez, a magyar nyelvnek a latin irodalmi nyelvvel szemben való nagyobb érvényesüléséhez s bármennyire fejlesztőleg hatott is az irodalom és egyházi tudományok mellett más tudományok fejlődésére, mégsem tudott Magyarország és Erdély leszegényedett és elcsigázott népeinél olyan gyümölcsöket teremni, mint Nyugat-Európában. Erdélyben és Felső-Magyarországon is pogány török és tatár hadak dúlják végig rövid időközökben a városokat, rombolják le a templomokat, égetik fel a könyvtárakat, hurcolják el vagy öldösik le az emberek ezreit és tízezereit.

A törökkel való hadakozás jelentősége nem azonos az európai hatalmaknak egymással való harcával. *A török idegen hatalom Európában, neki mindaz, ami keresztény kultúra, ellenséges és elpusztítani való.* A nyugati hatalmak egymással való harcai inkább versengés jellegűek. Belőlük nem annyira pusztulás, mint inkább új és új lendület fakad. Ébren tartja a torzsalkodás a katonai erényeket, a szellem frisseségét, erőfeszítésekre sarkall. A küzdő felek egymás híveinek megnyeréséért, elhódításáért, áttérítéséért harcolnak, nem kipusztításáért, mint a török. A magyarság otthonát, gazdagságát, kultúráját feláldozva, állandó háborúkban védekezik, ellenáll az európai kultúrát megsemmisítéssel fenyegető töröknek. Vérével váltja meg Európát s biztosítja nyugaton a gazdagodás, fejlődés, nemesedés lehetőségeit, s közben ő maga pusztul, szegényedik és elmarad.

Pedig *a magyarság a 300 éven át tartó állandó harc közben is igazán nagy erőfeszítéseket tesz, hogy műveltségében európai színvonalon maradjon.* Az iskolák száma a török idők alatt is rohamosan szaporodik a meg nem szállott területeken, az irodalmi és vallási tárgyú művek mellett a természettudományok is művelőkre találnak. A külföldi egyetemeken ebben az időben is igen sok magyar tanulót és tudóst találunk. Munkáikkal idehaza és a külföldön egyaránt jó nevet szereznek

maguknak. Idehaza is mind több és több középfokú és felsőiskolát alapítanak. A műveltség a lakosságnak mind szélesebb rétegeire sugározódik szét.

Az irodalom, a művészetek és a tudomány azonban nemcsak a kolostorokban, iskolákban, egyetemeken talál otthont, hanem *a főurak és köznemesek kastélyaiban, udvarházaiban is elterjed.* A magyar nemes ifjak külföldön tanulnak és utaznak, otthonukba elhozzák Európa kultúráját, könyveit, képeit, szobrait s otthon tovább fejlesztik mindazt, amit máshol tanultak. Magyarországnak a törököktől el nem pusztított területein járva, ma is egymásután találkozunk régi kastélyokkal, udvarházakkal, melyeknek könyvtáraiban Európa XVI—XVII—XVIII. századbeli, bármely nyelven írt java irodalmát megtaláljuk s az épületek berendezése s az egykorú feljegyzések magas színvonalú, művelt és harmonikus, szép életforma emlékeit őrizk. Igen érdekes különbséget mutat ez az „udvarház"-kultúra Nyugat-Európának inkább a városiasodásban kifejeződő kultúrájával szemben. Magyarországon a XVI. és XVII. századbeli állapotok nem nyujtanak lehetőséget a városodás olyan ütemű fejlődésére, mint Nyugat-Európában. Itt ezek a falusi központok és magános kúriák maradtak a kultúra szigetei, a nélkül, hogy gazdáik a városi életformát átvették volna. A magyar nemes a XIX. századig megmaradt katonának és földesúrnak. A városi polgárréteg igen vékony, az ország népességében sokkal kisebb az aránya és jelentősége, mint nyugaton. Ez egyik oka annak, hogy a XIX. században a zsidók olyan nagy mértékben özönlötték el a városokat s hogy a hirtelen fejlődő magyar városok polgársága jelentékeny részben asszimilánsokból kerül ki.

A török idők hoztak törést a magyarság és a Kárpát-medencében együttélő — s éppen a török pusztítások nyomán bekövetkező bevándorlások miatt mind tarkább és tarkább népi összetételű — *lakosság egyetemes, egyöntetű kultúrájában.* Nem volt egyforma és nem állott mindenütt egyazon színvonalon a fejlődés a török idők

előtt sem, de a fejlődés iránya volt azonos, a műveltség verete és szövete volt egyöntetű. A különböző tájak különböző életmódú lakosai között sűrű érintkezés és kölcsönhatás volt. A színek együvé tartoztak s együtt adtak egységes színképet. Ezt törte szét a másfélszáz esztendő. Idegen népek oly tömegekben s oly gyors ütemben vándoroltak be a Kárpát-medence peremtájaira, hogy a magyarság nem tudta őket átitatni a maga kultúrájával, életformájával, eszményeivel. *A románok,* akik legnagyobb tömegekben a Balkánról jöttek, egészen idegen világot hoztak magukkal. Egészen más foglalkozást is űztek: apró állatot legeltető hegyi pásztorok voltak, akik olyan területeket vettek birtokukba kezdetben, amelyeket a magyarság üresen hagyott. Ezeken az eldugott helyeken tovább élték a maguk eredeti életformáját, amely semmi közösséget sem mutatott a magyarságéval. Alig is volt népi érintkezés a magyarok és románok között. Ezért aztán a románokkal betelepült területek idegen világot jelentettek a magyar földön.

Az Északnyugati és Északkeleti Felvidékeken *a szlovákok és rutének* is nagyon megerősödtek a számban katasztrófálisan meggyengült magyarsággal szemben. A magyar élet hatása rájuk mind kisebb lett. Ez is szakadékot vájt kulturálisan is a nemzetiségek közé, bár a kölcsönhatás nem szünt meg s az ország északi részét lakó szlávok sohasem lettek annyira idegenek művelődés, gondolkodásmód, életforma tekintetében, mint Erdélyben a lakatlan területekre beköltözött románok.

A Habsburg-főhatalom *a horvátok* és magyarok közé is lassan válaszfalakat emelt az ország nyugati szegélyén. A politikai központ Bécs lett s az udvar befolyása igen sok téren érvényesült. E befolyás pedig megosztani igyekezett a birodalom keretei között vagy annak érdekterületén élő nemzeteket. Minthogy a régi magyar szellemi központban, Budán, török lófark lengett s megfelelő hatósugarú új központ a meg nem szállott területeken nem tudott kifejlődni (Pozsony indult annak, de túlságosan közel volt Bécshez), a magyarság és hor-

vátság politikai és kulturális szétválasztása nem volt elérhetetlen feladat. Igaz, hogy mindkét nemzet kiválóbb fiai a legerőteljesebben védték a közös érdekeket és tisztán látták a sorsközösséget, mely közöttük fennáll, mégis az idő a központi hatalom terveinek javára dolgozott.

A török idők utáni szellemi forradalom kora.

A törökök kiűzése után tehát elnéptelenedett, elszegényedett s műveltségében nemcsak visszaesett, de *elkülönülő kultúrtájakra széteső földön kezdte új építőmunkáját a magyar.* A bécsi kormányzat kemény kézzel igyekezett az új építőmunkát neki megfelelő korlátok közé szorítani, s ezt ugyanakkor a megerősödött s egyes területeken túlnyomó többségre szert tett nemzetiségek féltékenységgel nézték.

A XVIII. század eleje a nagy népmozgalmak kora. A magyar lakosság lehúzódik az ősi magyar területekre, a Dunántúlra és az Alföldre, ahol a teljesen elpusztított földön kell új életet kezdenie. Ugyanakkor a Dunántúlon s az Alföld déli részén nagy számban telepítenek le idegeneket is. A széleken pedig túlsúlyba jutnak a nemmagyar nemzetiségek. Az új honfoglalás után hihetetlenül rövid idő alatt megindul a magyarság művelődési harca a török idők mulasztásainak pótlására. A nemzet kiválóbbjai érzik, hogy amit az államfenntartó magyar nép számerőben vesztett, lélekben és műveltségben kell pótolnia, hogy feladatát a Kárpát-medencében betölthesse. Politikai súlyát a központi hatalom felé s a mozgolódni kezdő más nemzetiségek felé csak úgy növelheti, ha szellemi erőfeszítései révén vezetője lehet a többi nemzetiségnek és egyenrangú társa Ausztria német népének, melyre a központi hatalom támaszkodott.

Érzi azonban a magyarság új európai feladatát is, mely ennek az ázsiai idegen uralom alól szabadult területnek az európai életközösségbe való visszavezetése terén reáhárul. Azok a magyar férfiak, akik a XVIII.

században Európát járják, látják az elmaradottságot s tudják azt, hogy ezt *a szintkülönbséget rohamlépésben ki kell egyenlíteni, különben nincs önálló Magyarország.* A nemzet legkiválóbbjai lesznek e tapasztalatok révén forradalmárok, de a legtisztább forradalom harcosai, mely tanítással, buzdítással, meggyőzéssel igyekszik célhoz érni. Ezért kap a szellem ebben a forradalomban oly nagy szerepet. Költők, írók, tudósok műveit teljesen átszövi az országépítés, nemzetnevelés céljainak szolgálata. Ebben a korban van legkevésbbé csak magának élő, l'art pour l'art irodalom és művészet s hogy irodalomnak és művészetnek nem éltetője a programmnélküliség, mutatja az a magas színvonal, amit e kor írói és művészei tisztán művészi szempontból is elértek.

A XVIII. század vége és XIX. század eleje a magyar irodalom fénykora. Kazinczy Ferenc, Csokonay Mihály, Kisfaludy Károly, Katona József, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Eötvös József, Jókai Mór, Tompa Mihály, Arany János, Petőfi Sándor, Madách Imre nevei jellemzik e kort. Soha ilyen virágzásban a szellemi élet Magyarországon nem volt. De ami még fontosabbnak látszik, költők és írók a magyar nemzet egészére akkora hatással sem azelőtt, sem azután nem voltak, mint akkor. *A Kárpát-medence megint egy test és egy lélek.* Erdélyt politikai határ választja el az ország többi részétől, de a határon átlüktet a magyar gondolatok ereje és vonzása s egybeforrasztja a magyarságot Királyhágón innen és túl. A szellemi egység megszületett jóval Erdély politikai uniója, egyesülése előtt. A magyar kultúrtér határai ismét a Kárpátok és csak egy magyar kultúrtér van.

A szellemi forradalom azonban nemcsak a szépirodalom terén zajlik. *A tudományok művelése is szépen indul.* Teljes virágzását a tudományos élet csak a XIX. sz. második felében éri el, de már a század elején s a XVIII. században is kiváló előhírnökök akadnak. Közülük többnek híre és munkálkodásának eredménye Magyarország határain túl is ismert lett. A Bolyaiak a

geometria európai hírű művelői és fejlesztői. Kőrösi Csoma Sándor világhírű utazó és nyelvész, Fényes Elek kiváló statisztikus, Kitaibel Pál természettudós, Vásárhelyi Pál mérnök, a Tisza lángelméjű szabályozója, aki iskolát teremt a folyószabályozások terén.

Az irodalom és tudományok virágzását nyomon követi *a művészetek fejlődése.* A magyar művészet európai szintűvé fejlődése azonban egy emberöltővel később következik be.

A XIX. század elején *intézményekben is megerősödik a magyar kultúra.* 1825-ben megvetik a Magyar Tudományos Akadémia alapját, egymás után alakulnak a tudományos társaságok, intézetek, könyvtárak. Az iskolák száma ugrásszerűen növekszik. Az általános ismereteket adó intézetek mellett sorban alakulnak szakiskolák is. Így már 1760-ban Selmecbányán bányászati akadémiát alapítanak. 1773-ban csak a Jezsuita-rendnek 41 gimnáziuma, 7 konviktusa, 3 akadémiája, 2 egyeteme van Magyarországon.

E kor magyar művelődéstörténetének legnagyobb alakja Széchenyi István gróf. Az ő szereplése jelenti Magyarországon a hasznos forradalmat. Nemcsak abban hasznos, hogy helyes célokat tűz maga elé és segít megvalósuláshoz, hanem abban az értelemben, hogy minden mozdulatában az építés, a tett a lényeg. A szó és írás csak előkészít, megnyer, puhít, de utána, előtte és alatta maga a megvalósítás folyik. A szellemi forradalmakat a szépírás művészetének fejlődése szokta jellemezni, de ugyanakkor rendszerint kifejlődik a l'art pour l'art kritika is. A szellemi vetélkedés, szóharcok, vitairodalom kedvez a csak író és szónokló embertípusnak. A csak író ember passzív, a betűnek él, a szavak és mondatok csengése mindennél fontosabb lelkének s elhiszi, hogy termékeny munka az, ha reggeltől késő estig ír. Elhiszi, hogy egy szép szónoklat, melyen ezrek lelkesülnek s megtapsolnak, egymagában teremtő, gyümölcsöző munka. Tett. Ideje sem marad magára a megvalósító munkára. De rendszerint tehetsége és kedve sincs az

utóbbira. A külső körülmények igen sokszor gátat emelnek a szépen elgondolt tennivalók elé. A tervek szót szóra építve készülnek, ötletre ötlet halmozódik s a valóságos élet próbáját ki nem állott elméletekre épülnek újabb és újabb elméletek. A tervezgető és reformáló a maga lelkének lázától hajtva messze szalad a lehetőségektől és messzi szépségeket hajszolva, szem elől téveszti az első szükséges lépéseket. Nem egy szellemi felbolydulás mutatja ezeket a jelenségeket nálunk éppúgy, mint máshol.

Széchenyi építő magyar volt, s kortársait messze meghaladó műveltsége, ékesszólása és íráskészsége, valamint képzeletének csapongó ereje valóságérzékkel, gyakorlatiassággal s az emberi kicsinyesség, hibák és gátlások nagyszerű ismeretével párosult. Milyen szép tanulmányokat lehetett volna írni a művelt és vagyonos emberek összetartásának szükségességéről, arról, hogy az egymással való rendszeres érintkezésnek az egyöntetűen látó és ítélő magyar vezetőréteg kialakításában mily nagy szerepe volna; Széchenyi ír is, de közben „Kaszinó"-t alapít. Ír a mezőgazdaság és állattenyésztés elhanyagolt állapotáról, de még azt megelőzően lóversenyt alapít, majd Állattenyésztő Társaságot. 1825-ben látszólag kis dologra: nyelvünk csinosítására és terjesztésére felállítandó tudós társaság céljára, felajánlja egyesztendei jövedelmét és megszületik a Magyar Tudományos Akadémia. Az ország gazdasági, társadalmi és kulturális felrázásáról és újjáteremtéséről ír nagyszerű könyveket, de közben Gőzhajózási Társaságot szervez, Dunát szabályoz, rengeteg akadály ellenére kiépítteti a Vaskaput, pesti kikötőt tervez. Mozgalmat indít Pest és Buda egyesítésére, közben nekifog a Lánchíd megépítése előkészítésének s a munkát meg is valósítja. Elindítja az alagút építésének ügyét is. Látja az osztrák kormány és a magyarság között mindjobban kiélesülő harcot, mely politikai és gazdasági síkon is folyik, résztvesz mérséklőleg benne s közben megalapítja a Pesti Hengermalmi Társaságot a hazai ipar fejlesztésére

és gazdasági önállóságunk erősbítésére. Az Alföld elmaradottságáról cikkezik, de nekilát a Tisza-szabályozás nehéz és óriási költségeket igénylő feladata megvalósításának. Az ő energiájának és jó emberismeretének (Vásárhelyi Pál kiválasztása) köszönhető, hogy a Magyar-Alföld életében ez a korfordító munka elvégeztetett. A közlekedésügy terén különben igen sok más tennivaló megoldása is az ő nevéhez fűződik.

Széchenyi neve és munkája jellemzi legjobban e mozgalmas és haladó korszakot, s mindaz, ami e korból látható és megfogható ránk maradt, jelentős részben — mindenki másénál sokszorta inkább — az ő műve. Széchenyi és segítőtársai buzgólkodása nyomán terjed gyors ütemben a magyar kultúrtér a Kárpátok természetes határai felé. Az ország újjáépítésének nagy reform-munkája a Felvidéktől a Vaskapuig átöleli az egész természetes országterületet. Az építés, a munka lázában összebogozódnak az érdekek, sűrűbbek lesznek a kapcsolatok a különböző tájak népei között, összerázódik a lakosság. Az anyagi kultúra fejlődésének ütemét és irányát az egész országban a magyarság adja meg. Az alkotással, építéssel bajlódó magyar vezetők munkaerőt, segítőtársat keresnek a nem-magyar lakosságban is. Nem elnyomók és nem sérelmeket osztók. Munkájuk s működésük alkalmas tehát arra, hogy érzelmileg és szellemileg is összeboronálja a különböző népeket. A legjobb úton indultunk a felé, hogy a bevándorolt népek magukkal hozott műveltségelemeinek mozaikjából a magyar szellem és építőerő egységes művelődési teret, kultúrhazát teremtsen.

A művelődés fejlődése a szabadságharc után.

Törést jelent e fejlődésben a magyar szabadságharc és annak elbukása után az osztrák elnyomás korszaka. A magyar nemzet már elég erős arra, hogy a vesztett szabadságharc után is kiharcolja politikai jogait és önállóságát — igaz, hogy ebben saját ereje mellett az

osztrák központi hatalom erejének hanyatlása legalább ugyanolyan jelentőségű — de nem elég erős arra, hogy az ország újjáépítését a szabadságharc és abszolútizmus után is olyan biztos és fölényes magyar szellemben vezesse, mint annak előtte.

A fejlődés szellemi téren tovább tart, de már kevesebb átütő erővel a nem magyar nyelvterületek felé. A gazdasági fejlődésben pedig rohamosan kapnak döntő szerepet idegen elemek. A század közepétől kezdve *a bevándorolt elemek idegen népi műveltségére lassan idegen nemzeti kultúrák épülnek.* Szlovák, román, szerb irodalmi élet indul, nemzetiségi iskolák százai alakulnak. A török idők alatt széttöredezett s az azután lassan újra összeszövődni induló egységes kultúrhazát ismét szétdarabolódás fenyegeti. A természeti keretnek egészen rendkívüli összetartó, kifelé pedig szétválasztó ereje segített ebben az időben ahhoz, hogy a Kárpátokon túli területek mégis, kultúrában is, idegen területek maradtak. Az ország belsejében az egymásrahatás kikerülhetetlen volt, a Kárpátok viszont erős szellemi határt jelentettek továbbra is.

Még egy módosulás figyelhető meg előző korok kulturális fejlődésével szemben. *A művelődés* szinte kizárólagos *fészkei lassankint a városok lesznek.* Igen gyors ütemű városiasodás indul meg. A falusi lakosok százezrei tömörülnek városokba s ezáltal egész életmódjuk, foglalkozásuk, társadalmi helyzetük átalakul. Külön városi kultúra indul fejlődésnek, amely — éppúgy mint a városok hatalmas új épületei és utcasorai — formában és ízlésben a nemzeti jelleget mindjobban levetkőzött kultúra. Ugyanez idő alatt pedig a falvak művelődése alig halad, inkább visszaesik s a magyar népi műveltség elhanyagolt mostohagyermekként sínylődik.

A főváros fejlődése rohamos. A vidéki központok messze elmaradnak mögötte lakosszámban, de a foglalkozási rétegeződés városiasodásában és kulturális színvonalban is. Az ország lakossága a század elejétől végéig 8 millióról 17 millióra emelkedik. A főváros lakos-

sága 60.000-ről 730.000-re duzzad fel ugyanezen idő alatt. Mögötte több nagyobb város fejlődik, de a százezres lélekszámot a XIX. században csak Szeged éri el. A városodásnak következménye a civilizálódás és a mérhető kultúra emelkedése. Ebben a kulturális emelkedésben már nem annyira az ősi magyar műveltség szerves továbbfejlődését látjuk, hanem valami általános nemzetközi jellegű civilizációnak és kultúrának Magyarországra való hirtelen átterjedését. Irodalomban, művészetben, tudományban mind nagyobb és nagyobb szerepet kapnak az idegenből magyarrá lett elemek. Különösen nagy a zsidóság aránya, amely a XX. század elején szinte teljesen birtokba vette Magyarországon a szépirodalom művelését, a napi sajtót, a színházakat.

A nemzetiségek művelődése.

Magyarország *nem-magyar nemzetiségeinek kulturális fejlődése* a XIX. században szintén megindul, bár jóval a magyarság fejlődése mögött jár. Ez természetes is, mert a XIX. század műveltsége jellegzetesen városi műveltség, a városokban virágzik ki és onnan terjed. A Magyar-medence városai pedig túlnyomó többségükben magyar lakosságúak. Sem a románoknak, sem a szlovákoknak, sem a szerbeknek, ruténeknek nincsen nagyobb városi központjuk, ahol az európai kulturális fejlődés eredményeiből és azoknak serkentő hatása alatt saját nemzetiségi kultúrát fejleszthetnének ki. Csak a horvátoknak van igazi nemzeti központjuk (Zágráb) és a magyarországi németek egy-két csoportjának, főleg az erdélyi szászoknak (Nagyszeben, Brassó). A horvátokon és szászokon kívül a Kárpát-medence többi nemmagyar nemzetisége a XX. század elejéig nem is jut tovább a szépirodalom és nemzeti történetírás kezdőállomásánál. Körülbelül azon a fejlettségi fokon állnak a századfordulón, ahol a magyarság a XVIII. század elején tartott.

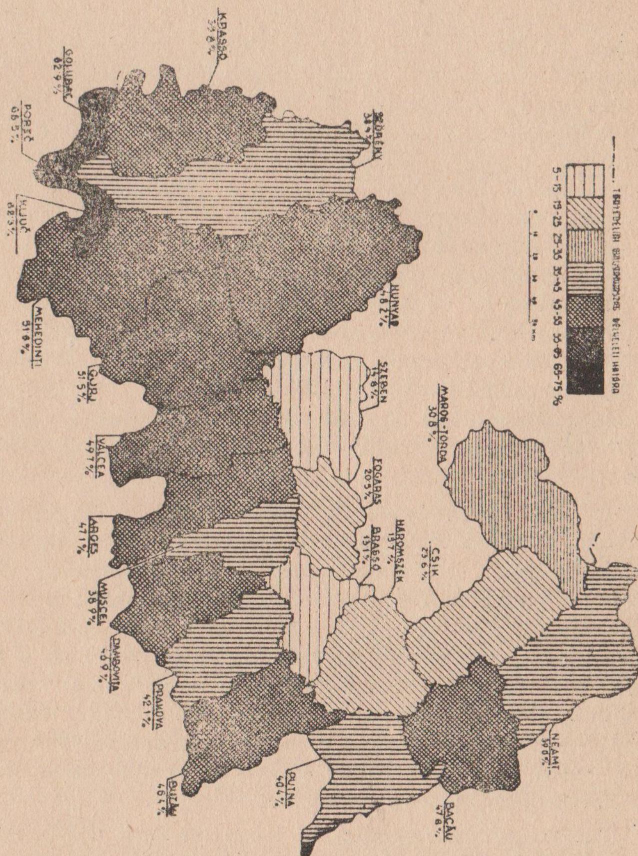
A világháború előtti és alatti *politikai propaganda megvádolta a magyar kormányokat,* hogy készakarva

tartják a nem-magyar nemzetiségeket alacsonyabb műveltségi fokon s fejlődésüket mesterségesen akadályozzák. Abban az időben nehéz volt e hamis állítások ellen védekezni, hiszen nem könnyű arra nézve bizonyítékokat szolgáltatni, hogy egyik vagy másik nemzetiség miért marad el a kulturális fejlődésben akkor és ott, amikor és ahol egy másik nemzetiség ütemesen halad előre. Bár az előtt, aki a nemzetiségi települési viszonyokat ismerte Magyarországon — főleg egyes nemzetiségek (román, rutén) apró falvainak szétszórtságát és hozzáférhetetlenségét — tüzetesebb tanulmányozás után a műveltségi adatokban a magyarság javára mutatkozó különbségek érthetőknek és természeteseknek bizonyultak. A messzi földön élő s a helyszíni viszonyokat nem ismerő olvasókat azonban a román, cseh, szerb propaganda sokszor megtévesztette. Ma már könnyebb a helyzetünk e téren. Erdély, a Felvidék, a Délvidék két évtizedig állt román, cseh és szerb uralom alatt s ezalatt az idő alatt az új kormányzatok minden eszközt megragadtak, hogy a magyarság magasabb műveltségét lerombolják s a maguk fajtájáét rohamosan emeljék. S mégis az utódállambeli statisztikák is azt mutatják két évtized után, hogy a nem-magyar nemzetiségi vidékeken változatlanul megmaradt az alacsonyabb műveltségszint.

A Magyar-medence területén belül a magyar- és németlakosságú területek fejlettebb kulturális színvonalukkal tűnnek ki a más nemzetiségek műveltségi állapotával szemben. De hogy ez a szintkülönbség nem elnyomásból, nem is egyszerűen az uralmi viszonyból következik, azt bizonyítja minden vitán felül az a körülmény, hogy *a magyarországi románok jóval műveltebbek, mint a Kárpátokon túl, a régi román királyság kebelében élő románok s a magyarországi szerbek éppúgy jóval magasabb fokán állnak a műveltségnek, mint Ó-Szerbiában lakó fajtestvéreik.*

Pontosan, számszerűen *ki lehet mutatni* a Kárpátok vonalán húzódó *kultúrhatárt* például *az analfabéta* sta-

tisztikákon *a világháború után is az utódállamok statisztikáiban.* Így pl. az 1930. évben, tehát a román uralom után 12 esztendővel megállapított analfabéta statisztikában Erdély határmenti megyéiben és a Kárpátokon túl e megyékkel érintkező regáti megyékben az írni-olvasni nem tudó analfabéták aránya a következő volt:

Analfabéták aránya
Magyarország délkeleti történelmi határa mentén

Analfabéták arányszáma a 7 éven felüli lakosságban.

Kárpátokon belüli erdélyi határmenti megyék.		Kárpátok külső lejtőin a szomszédos regáti megyék.	
Maros-Torda	30·8%	Neamț	39·0%
Csík	23·6%	Bacaŭ	47·6%
Háromszék	15·7%	Putna	40·4%
		Buzău	46·4%
Brassó	13·1%	Prahova	42·1%
		Dâmbovița	46·9%
Fogaras	20·5%	Muscel	38·9%
		Argeș	47·1%
Szeben	14·8%	Vâlcea	49·7%
Hunyad	48·2%	Gorj	51·5%
Szörény	38·4%	Mehedinți	51·6%

A Kárpátok két oldalán elhelyezkedő határmenti megyék adatai mindennél világosabban mutatják, hogy a lakosság műveltsége lényegesen csökken a Kárpátok vonalán. Az analfabétizmus ugyan a műveltségnek nem egyetlen s talán nem is a legjobb fokmérője, azonban más általános, jobb fokmérő nincs. Bármely más viszonyt vizsgáljunk is, amely a műveltség szintjére fényt vet, a regáti megyék lakosságát az erdélyiekkel szemben mindig műveletlenebbeknek fogjuk találni. A Kárpátok övezetén belül az erdélyi határmenti megyék között szembeszökően mutatkozik a nemzetiségek kulturális színvonalában meglévő különbség. A legkisebb az analfabétizmus a magyaroktól és németektől lakott Brassó megyében, ez a megye azonban nem túlságosan jellemző, mert területe kicsiny és lakosságának jelentékeny része magában Brassó városában él. Teljesen jellemző azonban a nemzetiségi és kulturális viszonyok összefüggésére a színtiszta magyar lakosságú Háromszék megye igen alacsony analfabétizmusa. Hasonlóan kicsiny az analfabétizmus a jelentős részben szászoktól lakott Szeben megyében. Lényegesen magasabb az erősen román többségű Fogaras megyében és egészen balkáni színvonalon mozog a legerősebb román többségű Hunyad megyében. De minden erdélyi román

többségű megye analfabétizmusának aránya jobb a vele szomszédos Kárpátokon túli regát román megye analfabétizmusának arányánál. Tehát az erdélyi román művelődésben előbbre van a regáti románnál. Ezt az előbbrevalóságot a magyar időkben szerezte, a világháború előtt ugyanis a Kárpátokon inneni és Kárpátokon túli megyék kultúrszínvonala közötti különbség nagyobb volt. Az 1912-es regáti népszámlálásnál a regáti megyék még hátrább állottak az erdélyi megyék mögött. Neamţban az analfabétizmus 57·3%, Bacăuban 67·0%, Putnában 56·7%, Buzăuban 63·3%, Prahovában 59·1%, Dambovitában 63·5%, Muscelben 55·9% s a többiben mind 60%-on felül van.

Ha *a román iskolapolitika* eredményeit vizsgáljuk az analfabétizmus terén pl. Erdély területén, akkor azt találjuk, hogy azokkal a román többségű megyékkel, amelyekkel a magyar iskola- és művelődési politika nem boldogult, a román iskolapolitika sem tudott boldogulni. Máramaros megye, Hunyad, Bihar, Torda-Aranyos, Szolnok-Doboka a háború után is a legelmaradottabb megyék közé tartoznak. Ha az 1930. évi román statisztikából kiemeljük a 7—19 éves lakosság analfabétizmusát, tehát a lakosság azon rétegét, amely már tisztán román uralom alatt nevelődött, akkor is azt látjuk, hogy ezekben a megyékben legnagyobb az analfabétizmus Erdélyben. Világosan bizonyítják ezek az adatok, hogy Erdély területén a kulturális szintben mutatkozó különbségek magyarság és románok között nem az uralmi rendszerből származnak, nem az iskolapolitikának az eredményei, hanem eredményei a településnek, a foglalkozási tagozódásnak, de valószínűleg eredményei bizonyos faji tulajdonságoknak is. A magyarság nagyobb művelődési igénye nyilvánvaló.

Amit keleten látunk, ugyanazt látjuk délen is. A magyar birodalom déli határa is kultúrhatár s a Száván alul, a Balkánon, új világ kezdődik.

